

חברה

מה קורה בבית החרדי פנימה ? מבט על מספר היבטים הנוגעים לחיי היום-יום של החרדים

ד"ר ראובן גל

חינוך

כלכלה

מדע
וטכנולוגיה

סביבה
ואנרגיה

תכנון
ארוך טווח

תעשייה
וחדשנות

תשתיות
פיזיות

בריאות

הון
אנושי

השכלה
גבוהה

אפריל
2018

אודות מוסד שמואל נאמן

מוסד שמואל נאמן הוקם בטכניון בשנת 1978 ביוזמת מר שמואל (סם) נאמן והוא פועל להטמעת חזונו לקידומה המדעי-טכנולוגי, כלכלי וחברתי של מדינת ישראל.

מוסד שמואל נאמן הוא מכון מחקר המתמקד בהתוויות מדיניות לאומית בנושאי מדע וטכנולוגיה, תעשייה, חינוך והשכלה גבוהה, תשתיות פיסיות, סביבה ואנרגיה ובנושאים נוספים בעלי חשיבות לחוסנה הלאומי של ישראל בהם המוסד תורם תרומה ייחודית. במוסד מבוצעים מחקרי מדיניות וסקירות, שמסקנותיהם והמלצותיהם משמשים את מקבלי ההחלטות במשק על רבדיו השונים. מחקרי המדיניות נעשים בידי צוותים נבחרים מהאקדמיה, מהטכניון ומוסדות אחרים ומהתעשייה. לצוותים נבחרים האנשים המתאימים, בעלי כישורים והישגים מוכרים במקצועם. במקרים רבים העבודה נעשית תוך שיתוף פעולה עם משרדים ממשלתיים ובמקרים אחרים היוזמה באה ממוסד שמואל נאמן וללא שיתוף ישיר של משרד ממשלתי. בנושאי התוויות מדיניות לאומית שעניינה מדע, טכנולוגיה והשכלה גבוהה נחשב מוסד שמואל נאמן כמוסד למחקרי מדיניות המוביל בישראל.

עד כה ביצע מוסד שמואל נאמן מאות מחקרי מדיניות וסקירות המשמשים מקבלי החלטות ואנשי מקצוע בממשל. סקירת הפרויקטים השונים שבוצעו במוסד מוצגת באתר האינטרנט של המוסד. בנוסף מסייע מוסד שמואל נאמן בפרויקטים לאומיים דוגמת המאגדים של משרד התמ"ס - מגנט בתחומים: ננוטכנולוגיות, תקשורת, אופטיקה, רפואה, כימיה, אנרגיה, איכות סביבה ופרויקטים אחרים בעלי חשיבות חברתית לאומית. מוסד שמואל נאמן מארגן גם ימי עיון מקיפים בתחומי העניין אותם הוא מוביל.

יו"ר מוסד שמואל נאמן הוא פרופ' זאב תדמור וכמנכ"ל מכהן פרופ' משה סידי.

כתובת המוסד: מוסד שמואל נאמן, קרית הטכניון, חיפה 32000

טלפון: 04-8292329, פקס: 04-8231889

כתובת דוא"ל: info@neaman.org.il

כתובת אתר האינטרנט: www.neaman.org.il

מה קורה בבית החרדי פנימה ?

מבט על מספר היבטים
הנוגעים לחיי היום-יום של החרדים

ד"ר ראובן גל

אפריל, 2018

אין לשכפל כל חלק מפרסום זה ללא רשות מראש ובכתב ממוסד שמואל נאמן מלבד לצורך ציטוט של קטעים קצרים במאמרי סקירה ופרסומים דומים תוך ציון מפורש של המקור.

הדעות והמסקנות המובאות בפרסום זה הן על דעת המחבר/ים ואינן משקפות בהכרח את דעת מוסד שמואל נאמן.

פתח דבר

קוראים נכבדים,

המסמך הזה איננו דו"ח מחקר במובן המקובל והמוכר לנו במסגרת מחקרי מוסד נאמן. נכון יותר לראות בו צילום-בזק (snapshot) של מספר היבטים פחות מסוקרים הנוגעים לחברה החרדית, וגם הם 'מצולמים' לא באמצעות כלי המחקר שלנו, אלא לוקטו ממקורות קיימים שונים. ניגשתי לכתיבת המסמך הזה בעיקר מתוך כוונה לתת מענה לכל אלו (והם רבים...) שפונים אלי חדשות לבקרים עם הקושיה: "תגיד, אתה מתעסק הרי עם האוכלוסייה החרדית... מה בדיוק קורה שם? איך נראים החיים בבית חרדי מבפנים? הם באמת עוברים שינוי כמו שמספרים לנו? איפה בדיוק השינויים? ועל איזה אחוז מהם מדובר?"

לא תמצאו כאן תשובות מלאות לכל השאלות הללו, אבל כן כיוונים ומגמות. המסמך מתמקד בארבעה תחומים:

- התמודדות עם קשיים כלכליים
- הרגלי בריאות, תזונה ופעילות פנאי
- שימוש באינטרנט, מחשב ורכב
- עמדות כלפי חילוניים

בכל אחד מהתחומים האלו ניסינו להצביע על שינויים שהתחוללו בעשור-שניים האחרונים. וכאלה נמצאו. בתשובה לשאלת "האחוזים" – נראה שמדובר כיום על בין רבע לשליש מן האוכלוסייה החרדית שהינם בעלי אוריינטציה 'ישראלית', מבלי לזנוח את זהותם החרדית.

אכן, חוקרי החברה החרדית כיום כבר לא מסתפקים בזיהוי עצם תהליך השינוי – על כך כבר אין חולק! – אלא מתעניינים יותר בהיקף השינוי הזה ובמרכיביו. כאמור, לצורך המסמך הזה הסתפקנו בנתונים שאספנו ממקורות קיימים: סקרים שבוצעו בעת האחרונה על ידי מספר גופי מחקר מוכרים. לאלו שלוחה תודתנו ופרטיהם מצויינים במובלט בגוף המסמך.

אני מאחל קריאה מהנה ומזמין תגובות והערות.

ד"ר ראובן גל

ראש הפרויקט 'שילוב חרדים'

מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית

מה קורה בבית החרדי פנימה? מבט על מספר היבטים הנוגעים לחיי היום-יום של החרדים.

ד"ר ראובן גל

פרויקט 'שילוב חרדים'

במחקרנו על הציבור החרדי אנחנו מרבים לאסוף ולדווח נתונים על היבטים שונים של השתלבות במשק ובחברה: שיעורי תעסוקה, מספר הסטודנטים החרדים, שיעורי הגיוס לצבא ולשירות האזרחי-לאומי (שא"ל) וכד'. הרבה פחות הקדשנו להסתכלות פנימה, להיבטים הנוגעים לחיי היום-יום של החרדים בתוך ביתם וקהילתם.

הסתכלות כזו היא מעניינת וחשובה בעת הזו במיוחד, בגלל התמורות והשינויים הרבים המתרחשים בחברה החרדית בשני העשורים האחרונים¹. בעוד שהסמנים החיצוניים של תמורות אלו – כניסה לשוק העבודה, השתלבות באוניברסיטאות ומכללות, מימדי השירות בצה"ל ובשא"ל – הינם גלויים יותר הן לתקשורת והן למחקר הכמותי, האחרים הינם נסתרים יותר ונחקרים פחות.

בחרנו הפעם לדווח על כמה מההיבטים האלו: מה מטריד את החרדים? איך הם מתמודדים עם קשייהם? איך הם מתעסקים עם בריאותם? מהי פעילות הפנאי שלהם? מה מידת השימוש במחשב, במכונית ובאמצעי תקשורת חברתית? ועוד. בנוסף, ניסינו לאתר מה הן העמדות והתפיסות המצויות כיום ברחוב החרדי ביחס לעולם החילוני-מודרני. את הנתונים ליקטנו ממקורות אחדים, מעודכנים יחסית, לא לפני שווידאנו את מהימנותם ותקפותם.

רוב הנתונים בדו"ח זה נלקחו משלושה מקורות: האחד, סקר שבוצע ע"י 'סקר כהלכה' – מכון המחקר של הציבור החרדי², בהובלת ד"ר דרור אסנת. הסקר, שבוצע בנובמבר 2016, התבסס על דגימת שכבות (ייצוג פרופורציונאלי לכל זרם במגזר החרדי) וכלל 425 נשאלים (טעות הדגימה המרבית היא 4.5% לכל כיוון). המקור השני הוא שנתון החברה החרדית בישראל 2017³, שחובר במשותף ע"י החוקרים לי כהנר, גלעד מלאך ומיה חושן, מן המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות. חלק ניכר מהנתונים המופיעים בו עובדו מתוך הסקר החברתי הייעודי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס). המקור השלישי הוא סקר החברה החרדית⁴, שהוזמן ע"י מכון 'שחרית' ובוצע ע"י ד"ר אריה רותם ממכון TRI מחקרים אסטרטגיים, בנובמבר 2013. איסוף הנתונים בוצע באמצעות ראיונות טלפוניים בקרב 1181 נדגמים חרדיים בגילאי 18+. הנתונים נאספו במהלך חודש נובמבר 2013. טעות הדגימה המרבית היא 2.9%.

¹ ראו בעניין זה: זיכרון, חיים וכהנר, לי, חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל, ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2012; קפלן, קימי, ושטרלר, נורית, מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית הישראלית ובחברה. מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, 2012; זיכרון, חיים, שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל. תל אביב, ידיעות אחרונות, 2014; גל, ראובן, החרדים בחברה הישראלית: מאפיינים, תמורות ותחזית לעתיד. מוסד שמואל נאמן, הטכניון, דצמבר 2015.

² <http://www.seker-k.co.il>

³ <https://www.idi.org.il/media/9930/the-yearbook-of-haredi-society-in-israel-2017.pdf>

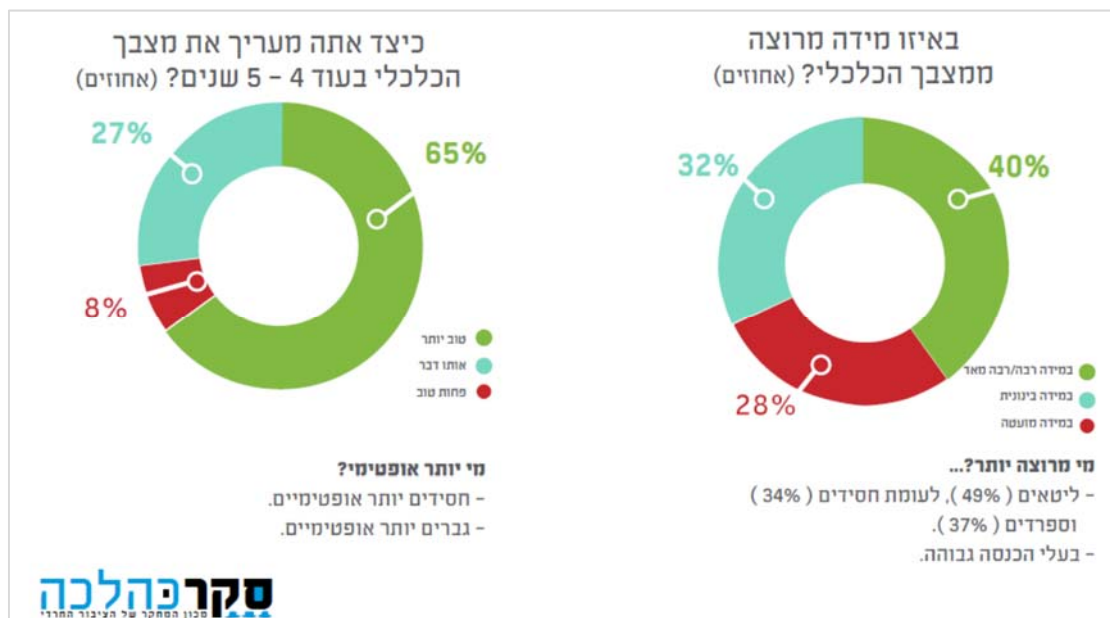
⁴ <https://www.shaharit.org.il/%D7%A1%D7%A7%D7%A8-%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%AA-%D7%A0%D7%95%D7%91%D7%9E%D7%91%D7%A8-2013>

מצב כלכלי.

'סקר כהלכה' כלל כמה שאלות שהתייחסו למצבם הכלכלי של הנשאלים, ליתר דיוק – להרגשתם, או תפיסתם, את מצבם הכלכלי. כזכור, על פי נתוני בנק ישראל לשנת 2014, מעל 50% מכלל בתי האב החרדים בישראל נמצאים מתחת לקו העוני⁵. ומכיון אחר, המגזר החרדי מהווה כ-17% מתוך כלל אוכלוסיית העניים בישראל – כמעט פי שניים משיעורם באוכלוסייה⁶. ההכנסה החודשית ברוטו למשפחה חרדית עמדה בשנת 2015 על 12,516 ₪ – נמוכה בהרבה מההכנסה ברוטו למשק בית יהודי לא-חרדי (20,807 ₪)⁷.

ניתן היה לצפות שבמצב דברים זה תגיע רמת אי-שביעות הרצון מהמצב הכלכלי-האישי לפחות לאותו סדר גודל של מעל חמישים אחוז. בפועל, כפי שמתואר בציור 1, רק 28% מהחרדים שנשאלו בסקר השיבו 'במידה מועטת' על השאלה: **"באיזו מידה הינך מרוצה ממצבך הכלכלי?"**. 40% השיבו 'מרוצה מאד' ועוד 32% ענו 'במידה בינונית'.

ציור 1. שביעות רצון מהמצב הכלכלי

מקור: אסנת, ד., על כלכלה, עסקים ובריאות: עמדות הציבור החרדי. 'סקר כהלכה', 2016.

הממצא המפתיע הזה (שאיננו מפתיע כלל ועיקר את המכירים את החברה החרדית מבפנים!) מצביע פעם נוספת על כך שעבור רוב הציבור החרדי החיים בעוני אינם נחשבים לגזירה רעה אלא מצב טבעי, למעשה בחירה מרצון: בהינתן שכמחצית מהגברים החרדים (בגיל העבודה) מקדישים עצמם אך ורק ללימוד תורה (תורתם היא אומנותם) ומוותרים בכך על האפשרות להתפרנס, אין זה מפתיע ששיעור דומה – ואף גבוה יותר – מן הציבור החרדי איננו מתלונן

⁵ קרנית פלוג, "הכלכלה הישראלית: מבט מקרו-כלכלי, חוזקות ואתגרים". המפגש השנתי, בית איזי שפירא. 14.1.2015. [\[http://bshch.blogspot.co.il/2015/01/blog-post_119.html\]](http://bshch.blogspot.co.il/2015/01/blog-post_119.html)

⁶ גל, ראובן, החרדים בחברה הישראלית: מאפיינים, תמורות ותחזית לעתיד. מוסד שמואל נאמן, הטכניון. דצמבר 2015.

⁷ כהנר, ל., מלאך, ג., חושן, מ., שנתון החברה החרדית בישראל 2017. ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

על מצבו הכלכלי. יתר על כן: באופן ברור לגמרי מביעים החרדים אופטימיות רבה לגבי מצבם בעתיד. במענה לשאלה **"כיצד מעריך את מצבך הכלכלי בעוד 4-5 שנים?"** – בולטת העלייה המשמעותית בתשובה **'טוב יותר'** לעומת הירידה הניכרת בתשובה **'פחות טוב'**.

כפי שמצויין **בציור 1**, רמת שביעות הרצון מהמצב הכלכלי הייתה גבוהה יותר בקרב הליטאים מאשר בקרב חסידים וספרדים. שוב, מעבר לאפשרות שדרוג זה נובע ישירות מרמת חיים הממוצעת של הזרמים האלו, ניתן לשער גם כאן השפעה של מחויבות גבוהה, ככלל, בקרב הליטאים לתורה על פני עבודה, יותר מאשר בשתי הקבוצות האחרות. ממצא צפוי יותר הוא שבעלי הכנסה גבוהה היו אלה שהביעו רמת שביעות רצון גבוהה יותר ממצבם הכלכלי.

במענה לשאלה על **הנושאים הכלכליים הספציפיים** שמטרידים את הציבור החרדי, הסתבר שהדאגה לעתיד ילדיהם והוצאות בלתי-צפויות עומדת בראש מעייניהם:

- דיור לילדים (49%)
- הוצאות חריגות (48%)
- משכנתא (35%)
- פנסיה (30%)
- ביטוח רפואי (25%)

לא פחות משאלת שביעות הרצון לגבי המצב הכלכלי, מעניינת היא השאלה **"מדוע אתה חושב שמצבך הכלכלי ישתפר?"** תשובות הנשאלים החרדים לשאלה זו, בסקר שבוצע ע"י חברת **"סקר כהלכה"**, התפלגו כדלקמן:

- בעזרת אמונה ואופטימיות (44%)
- כשאריוויח יותר (36%)
- באמצעות יציבות כלכלית, השקעות, חסכון (8%)
- עם סיום הלימודים (6%)
- עם גמר תשלום החובות (3%)

בניגוד לגישה החילונית-אוניברסאלית הכורכת שיפור המצב הכלכלי בהכנסות מוגדלות וניהול פיננסי נכון, בולטת הגישה האמונית-דתית אצל קרוב למחצית מהמשיבים החרדים. אלו תולים את שיפור מצבם הכלכלי בגורם מרכזי אחד – **אמונה באל**. ואל נא נטעה: אין זו עמדה דטרמיניסטית-פסיבית גרידא (**"הכל משמיי"**); עבור רבים מן החרדים הסתמכות על 'אמונה ואופטימיות' כפתח תקווה לשיפור כלכלי פירושה להתאמץ עוד יותר בקיום מצוות, להאמין יותר, לכון עצמך עוד יותר לבורא-עולם. באופן פרדוקסאלי (לפחות בעיניים חילוניות), עמדה כזו 'שולחת' חרדים בגילאי העבודה לא אל שוק העבודה אלא אל הישיבות וה'כוללים', על מנת להתמסר לחלוטין ללימודי קודש. ואכן, בשנת 2016, מספר האברכים (גברים נשואים) שהיו רשומים כתלמידי 'כוללים' עמד על 79,220 (לא כולל תלמידי חו"ל) – כ-37% מכלל הגברים החרדים בגילאי העבודה⁸. בעיניים חרדיות, התמסרות מוחלטת ללימודי קודש, ל"תורתו

⁸ מבוסס על עיבוד נתוני שנתון החברה החרדית בישראל 2017.

אומנותו, איננה השתמטות מעבודה ומפרנסה (גם לא משירות צבאי או אזרחי) אלא בדיוק ההיפך: הדרך הנכונה להתחזקות האמונה והאופטימיות שתביא, בסופו של דבר, גם לשיפור חומרי.

את התמונה הזו יש להשלים, כמובן, בהצגת החלק הלא-מבוטל (שוב, כ-50%) מן הנשאלים ב'סקר כהלכה' שדווקא ציינו **צעדים כלכליים** שונים (ולא רק 'אמונה ואופטימיות'...) כדרכי פיתרון לשיפור מצבם הכלכלי: פרנסה טובה יותר, ניהול נכון של משק הבית וגם סיום לימודים אקדמאיים או מקצועיים. בחינת המצב בשטח מעידה גם היא על הפן הזה בציבור החרדי: מעקב אחר התנודות בקצב הגידול של מספר תלמידי הישיבות בעשורים האחרונים מלמד על **מגמה הפוכה** שהתחוללה במקביל לגישה האמונית-דתית שהוזכרה לעיל. כך למשל, בעוד שעד שנת 2012 מספרם של בני הישיבות והאברכים גדל מדי שנה בשנה בסדר גודל של כ-4% בשנה (בדומה לקצב הגידול של החברה החרדית בכללותה), הנה בין השנים 2012-2016 השתנה קצב גידול זה לכאחוז אחד בלבד ומספרם הכולל של תלמידי הישיבות וה'כוללים' אף ירד ב-16%!⁹

הסיבה לכך הייתה כפולה: מחד, באותה תקופה צנחה תמיכת המדינה בתלמידי ישיבות ו'כוללים' שלא שירתו בצה"ל בכ-50%; ובמקביל, בתקופה זו למעלה מ-20 אלף תלמידי ישיבות ואברכים קיבלו פטור מהשירות הצבאי ובכך הוסר החסם הצבאי – ואף נוספו תמריצים – ליציאה לשוק העבודה. שתי הסיבות הללו נבעו בעיקר מהעובדה שבתקופה זו המפלגות החרדיות לא שותפו בקואליציה, שר האוצר היה יאיר לפיד ובג"צ ביטל את 'חוק טל'.

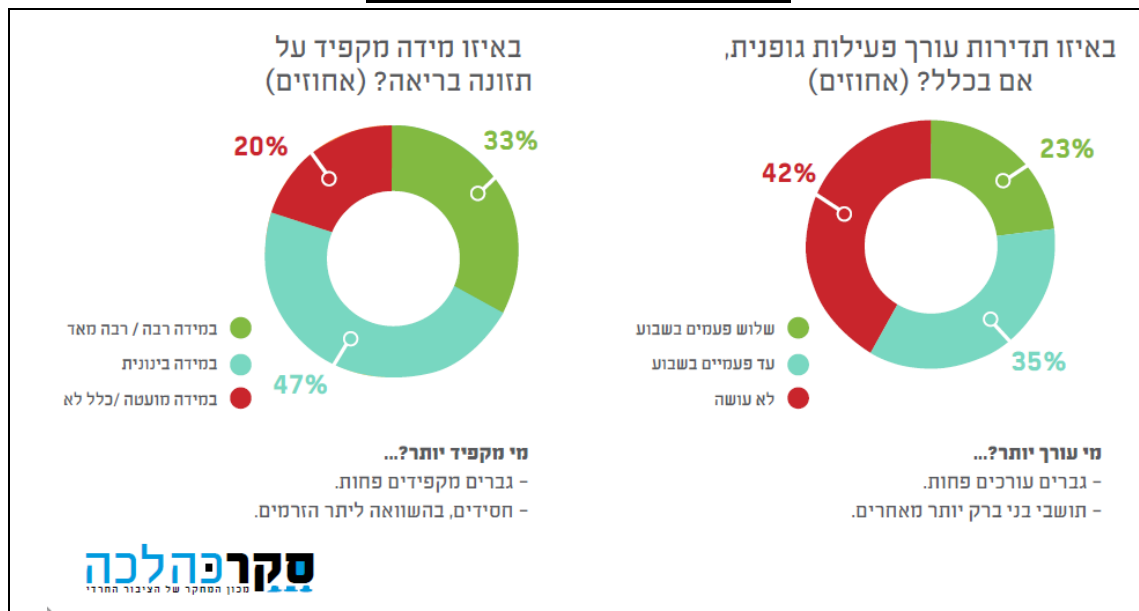
⁹ כנ"ל.

בריאות, תזונה ויציאה לחופשות.

כיצד מתייחסים החרדים לפעילות גופנית ולתזונה בריאה? בחברה המקדישה את רוב תשומת הלב לקיום מצוות ולעניינים שבאמונה וברוח – כמה תשומת לב ניתנת לעניינים חומריים כמו כושר גופני ואכילה נכונה?

'סקר כהלכה' כלל בתוכו גם שאלות בנושאים אלו. כפי שניתן לראות בציור מס' 2, קרוב למחצית (42%) מן המשיבים לשאלה בנושא **הפעילות הגופנית** הודו שאינם עוסקים כלל בכך. רק כרבע מן החרדים מדווחים על פעילות גופנית שלוש פעמים בשבוע ועוד כרבע על פעילות כזו עד פעמיים בשבוע. גברים חרדים, ובעיקר בבני ברק, מדווחים על שכיחות יחסית גבוהה יותר. עפ"י סקר 'שחרית', הפעילות הגופנית המועדפת על מרבית אלו העוסקים בכך היא הליכה¹⁰.

ציור 2. בריאות ואורח חיים בריא.

מקור: אסנת, ד., על כלכלה, עסקים ובריאות: עמדות הציבור החרדי. 'סקר כהלכה', 2016.

בתחום **התזונה הנכונה** המצב מעט טוב יותר: רק 20% מהנשאלים דיווחו שאינם מקפידים כלל, או רק במידה מועטה, על תזונה נכונה. כל השאר מקדישים לנושא זה תשומת לב בינונית לפחות (47%), או אפילו רבה ורבה מאד (33%).

הנה כי כן, גם אם האמירה המוכרת "נפש בריאה בגוף בריא" (המופיעה, אגב, גם בכתבי הראי"ה קוק¹¹) איננה מאומצת במלואה ע"י רוב הציבור החרדי, מסתמנת בכל זאת מודעות ניכרת לחשיבות הבריאות והתזונה. בדומה, מסתמנת גם נטייה מתחזקת בקרב הציבור

¹⁰ מכון 'שחרית', סקר החברה החרדית, רותם, א. מכון TRI מחקרים אסטרטגיים, נובמבר 2013.

¹¹ 'אורות התשובה', פרק ה', א.

החרדי ליציאה לחופשות בארץ ובחו"ל למטרות נופש: בשנים 2015-2016 נפשו בארץ 49% מהחרדים (46% בשנים 2013-2014), ו- 16% מהם יצאו לחופשה בחו"ל (בהשוואה ל-12% ב-2013-14). אמנם שיעורים אלו נמוכים יותר, במיוחד באשר ליציאה לחו"ל, מהשיעור המקביל בקרב חילונים, אך כאמור, מסתמן שינוי ברור גם בתחום זה¹². עפ"י סקר 'שחרית' מ-2013, חלק היוצאים לחופשה משלבים בה ביקור במקומות הקדושים, או אטרקציות תיירותיות שמיועדות בעיקר לילדים (לונה פרק, שיט קייקים וכד'). רובם הביעו עדיפות לכך שהנופשים סביבם יהיו בעיקר חרדים. מנגד, לא פחות מרבע מהנדגמים בסקר 'שחרית' ציינו כי בשנה האחרונה **קראו ספר** שנכתב על ידי סופר חילוני או לא-יהודי¹³.

¹² מבוסס על עיבוד נתוני שנתון החברה החרדית בישראל 2016; ו-2017.

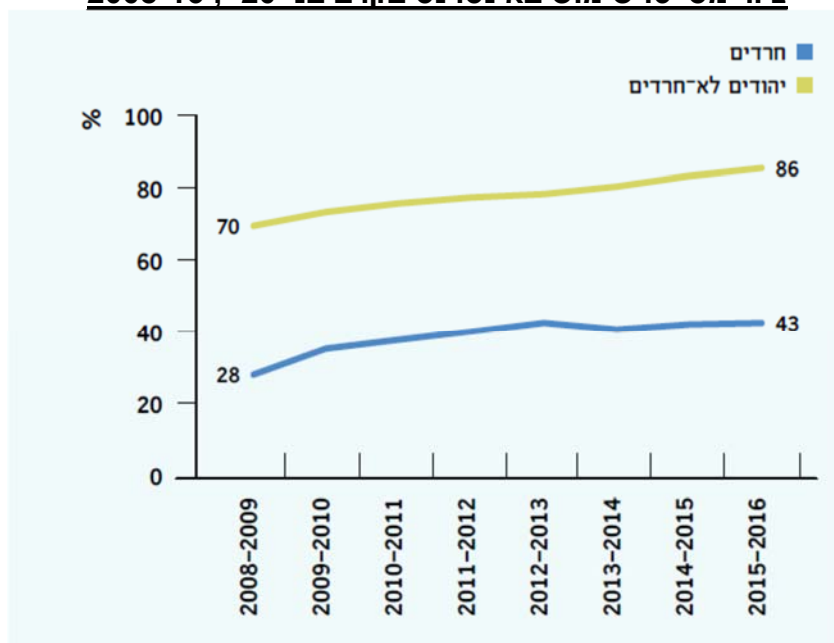
¹³ סקר החברה החרדית, 2013.

שימוש באינטרנט, מחשב, רכב ורישיון נהיגה.

כמה מהחרדים משתמשים במחשב? מהו אחוז החרדים העושים שימוש באינטרנט בטלפון או במחשב? לכמה מהחרדים יש רישיון נהיגה ו/או רכב? שאלות אלו עולות מדי פעם, אך לרוב אינן מקבלות תשובות מדויקות.

שנתון החברה החרדית בישראל 2017 מספק לשאלות אלו תשובות קרובות ככל האפשר למציאות (מבוססות על תשובות מרואיינים לסקר החברתי הייעודי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). לגבי השימוש באינטרנט, ציור מס' 3 מצביע על כך שבשנת 2015-16, השימוש באינטרנט בקרב האוכלוסייה החרדית היה פי שניים נמוך יותר מזה שבקרב היהודים הלא-חרדים (43 לעומת 86 אחוזים, בקרב בני 20 ומעלה). ואולם התבוננות במגמות השינוי במהלך שמונה השנים האחרונות, מלמדת על עלייה הדרגתית מתמשכת בקרב הציבור החרדי בשיעור של כ-54% – לעומת עליה של 23% בלבד באוכלוסייה הלא-חרדית.

ציור מס' 3: שימוש באינטרנט בקרב בני 20+, 2008-16

מקור: כהנר, ל., מלאך, ג., חושן, מ., שנתון החברה החרדית בישראל, 2017.
המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות, 2018

העלייה (במהלך שמונה השנים האלו) בשימוש באינטרנט בקרב הנשים החרדיות אף מהירה יותר (מ-28 ל-47 אחוזים) מאשר העלייה בקרב הגברים החרדים (מ-28%-ל-39%).

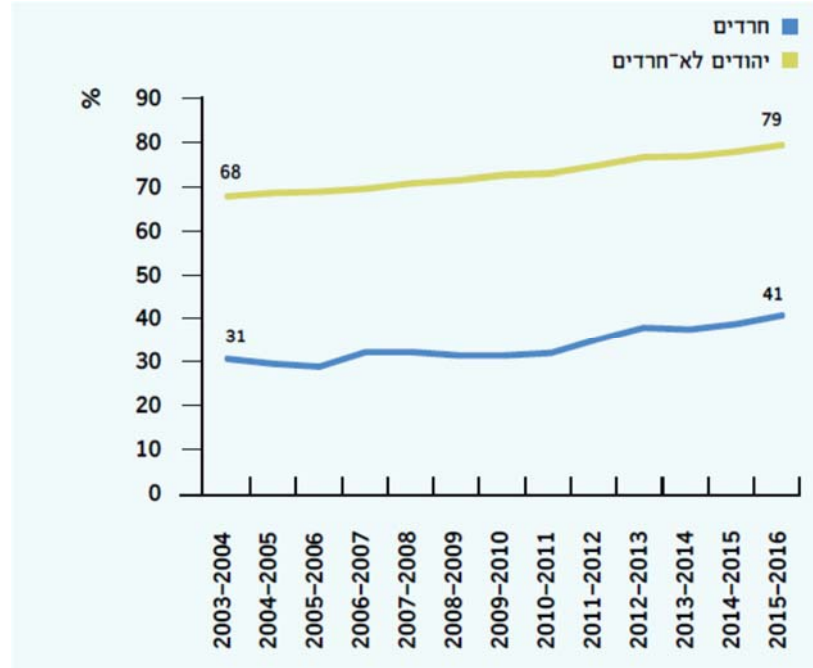
דפוס דומה קיים גם לגבי השימוש במחשב: בשנת 2016 דיווחו 54 אחוזים מקרב החרדים על שימוש במחשב – זאת בהשוואה ל-44% ב-2007. הפער מול האוכלוסייה הלא-חרדית הוא גדול (70 ו-80 אחוזים, בהתאמה). כמו בהקשר לשימוש באינטרנט, החרדים נמצאים במגמה של 'סגירת' הפער הזה. גם כאן, יותר נשים חרדיות משתמשות כיום במחשב (58%) מאשר גברים חרדים (49%). העלייה בשימוש באינטרנט ובמחשב הן אצל הגברים והן אצל הנשים החרדיות – מעבר להתרחבות העצומה שיש לטכנולוגיות אלו בעולם בכלל – נובעת

בעיקר מהגידול בתעסוקה ובכניסה ללימודים אקדמאיים של חרדים בכלל ושל נשים חרדיות במיוחד¹⁴.

שיעור מחזיקי **רישיון נהיגה** בקרב האוכלוסייה החרדית עמד בשנים 2015-16 על **42** אחוזים. זהו אחוז נמוך בהרבה מהמקביל לו באוכלוסייה הלא-חרדית (81%). יש גם הבדל ניכר בין המינים: רק **29%** מהנשים החרדיות הינן בעלות רישיון (72% באוכלוסייה הכללית), לעומת **56%** מהגברים (90% באוכלוסייה הכללית). נראה שעל אף השיעור הגבוה יותר של נשים עובדות (מאשר גברים), נהיגת נשים עדין אינה מקובלת בקרב רוב הציבור החרדי.

אחזקת רכב: שיעור אחזקת רכב פרטי בקרב משפחות החרדים דומה מאוד לשיעור (המשותף) של מחזיקי רישיון רכב והוא עומד על **41** אחוזים. גם כאן, זהו שיעור נמוך בהרבה מהמקביל לו באוכלוסייה הלא-חרדית (79%), אך התבוננות במגמה הרב-שנתית (ציור מס' 4) מלמדת גם כאן על 'סגירת פערים':

ציור מס' 4: זמינות רכב בקרב בני 20+, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2003-2016

מקור: כהנר, ל., מלאך, ג., חושן, מ., שנתון החברה החרדית בישראל, 2017.
המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות, 2018.

ב-13 השנים שבין 2003 ל-2016 נרשמה עלייה כמעט כפולה – של 32% – בשיעור אחזקת הרכב בחברה החרדית, לעומת העלייה המקבילה באוכלוסייה הכללית בשנים אלו (17%). הגידול הזה משקף את השיפור המתחולל בשנים האחרונות ברמת החיים בחברה החרדית (בעיקר, את העלייה ברמת התעסוקה של הגברים!) וכן הנטייה הגוברת לאימוץ אורחות חיים המקובלים בחברה הכללית.

ואולם, כאמור לעיל, עדיין למחצית ממשקי הבית החרדים אין רכב ברשותם והשימוש בתחבורה ציבורית הוא הרווח יותר, באופן בולט, בחברה זו. יש לזכור שבנוסף ליוקר הקנייה

¹⁴ ראו: החרדים בחברה הישראלית: מאפיינים, תמורות ותחזית לעתיד, 2015.

והאחזקה של מכוניות רגילה כיום, עבור משפחה חרדית ממוצעת (כשבעה ילדים בממוצע!) יש צורך במכונית גדולה יותר ויקרה יותר מהמקובל.

תפיסות ועמדות "מודרניות"

לא פחות חשוב מהרגלי הפנאי, השימוש בתקשורת ומידת ההקפדה על בריאותם – יש ענין רב בהבנת עמדותיהם ותפיסותיהם הנוכחיות של החרדים, בביתם פנימה, כלפי סביבתם הרחבה, זו שמחוץ לקהילתם, 'מעבר לחומה'.

הסקר שהוזמן ע"י מכון 'שחרית' ב-2013, כלל בתוכו שאלות גם בתחום זה. ניתוח מפורט של רוב נתוני הסקר בהקשר לתהליכי השינוי ניתן למצוא במקורות שונים¹⁵. כאן, בחרנו להציג מבחר מצומצם של נתונים אלו -- רק עמדות כלפי החברה הישראלית בכללה ורק אותן שאלות שזכו לתשובות חיוביות מאת יותר מ-20% מהמשיבים החרדיים בסקר:

31%	היה שמח להכיר יותר חילוניים*
30%	היה שמח לראות במידה מלאה/רבה יותר חרדים לומדים במוסדות אקדמיים להשכלה גבוהה
27%	במידה מלאה/רבה בעד תכנון גודל המשפחה ומספר הילדים בה
24%	במידה מלאה/רבה לא מתנגד ללימודי ליבה בבתי"ס החרדיים
21%	בעד התופעה של נשים חרדיות הפועלות למען שוויון זכויות ונשים

* השאלות מנוסחות בלשון זכר, אך מיועדות לנשים וגברים כאחת.
 המקור: רותם, א., סקר החברה החרדית. מכון TRI מחקרים אסטרטגיים (עבור מכון 'שחרית'), 2013.

התמונה העולה מתוך פריטים ספורים אלו היא ברורה למדי: בין 20 ל-30 אחוזים מן הציבור החרדי 'פתוחים' להיכרות עם חילונים, רואים בחיוב לימודי ליבה לילדיהם ולימודים אקדמיים בכלל ואפילו תומכים בהיבטים 'חילוניים' מובהקים כמו תכנון משפחה ושוויון זכויות לנשים. לאלו מבין הקוראים המתמקדים ב'חצי הכוס הריקה' ובאחוזים שעדיין נמוכים משליש האוכלוסייה -- יש להזכיר כי אך לפני עשור וחצי אחוז המשיבים בחיוב לשאלות כגון אלו לא הגיע, מן הסתם, אף ל-10% או למטה מכך...

¹⁵ למשל: החרדים בחברה הישראלית: מאפיינים, תמורות ותחזית לעתיד. 2015; מלאך, ג. וכהנר, ל. (2017). נגיעות מודרניות או "חרדיות מודרנית"? אומדן מספרי לתהליכי מודרניזציה בחברה החרדית. תרבות דמוקרטית, כרך 17, תשע"ז.

דיון וסיכום

באמצעות ההתבוננות בהיבטים מסויימים של חיי היום-יום וכמה מרכיבי אורחות חיים של הציבור החרדי בישראל, והשוואתם לנתונים המקבילים בציבור היהודי הלא-חרדי, ניתן ללמוד – בדיוק כמו דרך בחינת נתונים "קשים" (שיעורי מועסקים, סטודנטים, משרתי צבא ושא"ל) – על התמורות ותהליך השינוי שמתחולל בחברה החרדית בעשור וחצי האחרונים.

מחד, נראה שעל אף תחולת העוני הגבוהה המאפיינת עדיין את הציבור החרדי, אין המצב הכלכלי ורמת החיים החומרית נתפסים בקרב רוב הציבור החרדי כמצוקה חריפה ובוודאי לא כסיבה לייאוש ותסכול. האמונה בקב"ה והאופטימיות הנובעת ממנה הינם מקור דומיננטי להתמודדות יעילה עם המצב. ומאידך, מצביעים הממצאים על יציאה הדרגתית של חלק ניכר מהציבור החרדי בישראל מאורח החיים האולטרה-אורתודוקסי המובהק – זה המסוגר, המתבדל והמתנגד לעולם החילוני – לעבר דפוסי החיים המקובלים בחברה הישראלית הרחבה.

אם מצרפים יחד כמה מהממצאים שתוארו לעיל – הרגלי בריאות ופנאי, שימוש במחשב ובאינטרנט, נהיגה ואחזקת רכב, וגם עמדות כלפי העולם החילוני – מתקבלת תמונה מגוונת ולגמרי לא-אחידה לגבי הציבור החרדי: לא עוד אוכלוסייה הומוגנית לחלוטין, אחידה בעמדותיה וזהה באורחות חייה, נוקטת בהסתגרות מלאה ובהתבדלות מוחלטת מהעולם החילוני הסובב אותה ואף מחזיקה בעמדות מתנגדות-מתגוננות כלפי כל מה שנושב ממנו 'ריח' חילוני; במקום זה, אנו פוגשים ציבור ששומר אמנם בנאמנות על צביונו וזהותו החרדית, אך מבטא (הן בעמדותיו והן בפועל, בהתנהגותו) פתיחות לעבר העולם החילוני, על הרגליו ועמדותיו.

מעבר להגדרות שנהגנו להדגיש בעבר לגבי תת-הקבוצות הקיימות בתוך העולם החרדי, נראה שכיום ניתן יותר ויותר להצביע על היווצרות תת-קבוצות שאינן דווקא בהתאם לחלוקה המסורתית (ליטאים, חסידים, ספרדים וכד'), אלא על פי מידת הפתיחות לחשיבה חילונית, לזמנים מודרניים, לדפוסי ישראליים כללים.

בהערכה גסה, ניתן לאמר – עפ"י הנתונים שהצגנו לעיל -- כי **בין שליש למחצית** מהאוכלוסייה החרדית מגלים כיום פתיחות מסויימת לאורחות חיים מודרניים ואף לגישות ותפיסות "פתוחות" וחילוניות. לקבוצה זו כבר הוענקו בעבר שמות שונים – 'חרדים ישראלים', 'חרדים חדשים', 'חרדים מודרניים' ועוד – אך בדומה לעמימות ולשונות במאפייני קבוצה זו, גם לשמות שהוצמדו לה טרם נוצרה אחיזה ברורה.

יתר על כן: מלאך וכהנר, בניסיונם להגיע לאומדן מספרי של תהליכי המודרניזציה בחברה החרדית¹⁶, הגיעו למסקנה שגם הקבוצה הזו איננה הומוגנית ויש לחלק אף אותה לשתי תת-קבוצות נוספות: לתת-הקבוצה הראשונה הם קוראים **"הקבוצה הרחבה"**, והיא מאופיינת, בלשונם, בהתנהגויות הבאות: "פונה לשירות צבאי ואזרחי וללימודים אקדמיים ומביעה עמדות ואורח חיים הקרובים לעולם המודרני... מבקשת לאמץ היבטים עכשוויים של העולם המודרני ומצליחה לשלב סדרה של סממני מודרניות במערך החיים השמרני" (שם, עמ' 43). תת-קבוצה זו מונה, עפ"י ניתוח הנתונים שליקטו מלאך וכהנר, בין 15 ל-30 אחוזים מכלל האוכלוסייה החרדית.

¹⁶ מלאך וכהנר, 2017.

תת-הקבוצה השנייה, "המצומצמת", מונה 2-7% מכלל האוכלוסייה החרדית. זו, לדברי מלאך וכהנר, "מחזיקה באופן מובהק ועקבי במאפיינים, תפיסות עולם ופרקטיקות חיים מודרניים המרוחקים או נמצאים בקצהו של מרחב הליבה ('main-stream' ר.ג.) של החברה החרדית". במובן מסוים, זוהי "קבוצה של פרטים המבקשים 'ליהנות משני העולמות' ולהיות חלק הן מהעולם החרדי והן מרשות הרבים הישראלית" (שם, עמ' 47). כאמור, זוהי קבוצה מצומצמת מאד, ויש שכבר לא יראו בחבריה חרדים "אמיתיים".

כך איפוא, ניתן להצביע כיום על סדר גודל של כשליש מן הציבור החרדי – זה שאך לפני כשני עשורים היה ציבור מובדל ומסוגר, מסויג ואף עוין לציבור הישראלי החילוני – שהולך ונפתח למאפייני העולם החילוני ואף מאמץ חלק מהם. בין אם הסיבה לכך היא החשיפה הבלתי-נמנעת של עולם זה לעיני ואוזני החברה החרדית; ובין אם תורמת לכך העובדה שהחברה הישראלית הרחבה מגלה פתיחות הולכת וגוברת מצידה לסממנים דתיים ובמידה מסויימת עוברת תהליך הדתה¹⁷ בתוכה – התוצאה היא תהליך של שינוי משמעותי בתוך החברה החרדית. [נוסיף גם, בשולי הדברים, כי עוד טרם יבשה הדיו מעל טיוטת המסמך הנוכחי, וכבר התברר כי בסקר "מדד הציונות" של אזורי ישראל¹⁸, השיבו 45% מבין החרדים שהשתתפו בסקר כי הם מגדירים עצמם 'ציוניים'. מאחר ואין בידינו הנתונים הגולמיים של הסקר הזה ומרכיביו, לא נמהר לסמוך עליו את ידינו].

בראייה סוציולוגית, מכיוון שתהליך זה הינו מתמיד וקבוע כבר מזה שני עשורים, ניתן לגזור מכך התמשכות (אקסטרפולציה) גם לעבר העשורים הבאים. ואולם, בהינתן שקצב הגידול של האוכלוסייה החרדית הוא גבוה ביותר והיא מכפילה את עצמה (כמותית) בערך כל 14 שנה, נותרת בעינה השאלה האם קצב תהליך השינוי (האיכותני) ידביק את זה הכמותי. התשובה לשאלה זו יכולה להיות "ימים יגידו"; אולם אפשרית – ולא פחות חיונית – היא התשובה "בידינו הדבר".

*

*

*

¹⁷ ראו למשל: גל, ר. וליבל, ת. (2013) בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל. בן-שמן, הוצאת מודן.

¹⁸ הסקר, שנערך לקראת יום העצמאות ה-70 של מדינת ישראל, הוזמן על ידי ההסתדרות הציונית העולמית ובוצע באמצעות מכון סמית למחקר. ראו: <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/370765>

מקורות

- אסנת, דרור, על כלכלה, עסקים ובריאות: עמדות הציבור החרדי. 'סקר כהלכה' – מכון המחקר של הציבור החרדי (עבור עיתון 'המודיע'), 2016. <http://www.seker-k.co.il>
- גל, ראובן, החרדים בחברה הישראלית: מאפיינים, תמורות ותחזית לעתיד. מוסד שמואל נאמן, הטכניון. דצמבר 2015.
- גל, ראובן, ליבל, תמיר, בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל. בן-שמן, הוצאת מודן, 2013.
- הראי"ה קוק, אורות התשובה, פרק ה', א.
- זיכרמן, חיים וכהנר, לי, חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל. ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2012.
- זיכרמן, חיים, שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל. תל אביב, ידיעות אחרונות, 2014.
- כהנר, לי, מלאך, גלעד, חושן, מיה, שנתון החברה החרדית בישראל, 2017. המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות. 2018. <https://www.idi.org.il/media/9930/the-yearbook-of-haredi-society-in-israel-2017.pdf>
- מכון סמית למחקר, מדד הציונות 2018. (הוזמן על ידי ההסתדרות הציונית העולמית). 2018. <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/370765>
- מלאך, גלעד, כהנר, לי, 'נגיעות מודרניות או "חרדיות מודרנית"? אומדן מספרי לתהליכי מודרניזציה בחברה החרדית'. תרבות דמוקרטית, כרך 17, תשע"ז. (2017).
- פלוג, קרנית, "הכלכלה הישראלית: מבט מקרו-כלכלי, חוזקות ואתגרים". המפגש השנתי, בית איזי שפירא. 14.1.2015. http://bshch.blogspot.co.il/2015/01/blog-post_119.html
- קפלן, קימי. ושטדלר, נורית, מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית הישראלית ובחברה. מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, 2012;
- רותם, אריה, סקר החברה החרדית. מכון TRI מחקרים אסטרטגיים (עבור מכון 'שחרית'), 2013. <https://www.shaharit.org.il/%D7%A1%D7%A8-%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%AA-%D7%A0%D7%95%D7%91%D7%9E%D7%91%D7%A8-2013>

חברה

מוסד שמואל נאמן
למחקר מדיניות לאומית

טל. 04-8292329 | פקס. 04-8231889
הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל
קרית הטכניון, חיפה 3200003
www.neaman.org.il